

PEDRO IGNAZIO DE BARRUTIA: GABONETAKO IKUSKIZUNA

Tolosa, 1998-XI-13

Juan Mari Lekuona

Herri antzerkiari buruzko jardunaldiotan Barrutiaren idazlana badakargu hizbide, ez da hainbeste antzerki hori herri mailakoa dela bete-betean jotzen dugulako, baizik eta da, teatro horrek hegoaldeko literatur herri-tradizioa, eguberriei dagokiena, neurri ederrean ispliatzen duelako. Garaiko antzerkien artean bakanetakoa izanik ere, badirudi herri-tradizio bizi eta zabala duela atzean.

Bestalde, P.I. Barrutia, antzerkiaren egilea, gizon ikasia dugu: Arrasateko letradua, udaleko eskribau numerokoa (1); eta, beraz, unibertsitate mailako ikasketak edo egina, alderdi honek bide ematen diolarik Barrutiari eguberritako antzerkiaren bibliografia bat ezagutzeko, eta inguruko beste lurraldeetan egiten zen teatro erromanikoaren berri izateko.

Beraz, aramaioarraren antzerkia aipatzen eta aztertzen dugu; ez hainbeste kanpoko eraginik gabea eta oso bestelakoa delako, baizik eta erabiltzen dituen gaiak, baliabideak, ohiturak eta moldeak euskal tradizio herrikoi batenak direlako, jaiotza teatroaren bidez herrian ospatzeko erak eta moldeak aurkezten dizkigula.

1. ESKUIZKRIBUA ETA KOPIA

Harrigarria da nolaz iritsi den guganaino Barrutiaren eskuizkribua. Mende eta erdi familiako paperen artean ezkutuan egon ondoren, J.C. Guerrak kopia bat, berak egina, igortzen dio R.M. Azkueri, honek lehen aldiz idazlan hau argitara emanez 1897an (2). Euskaltzaindian gordetzen den kopia hori izan da iturri bakarra gero etorri diren argitalpenetan, erabat galdutzat ematen zelarik eskuizkribua.

(1) J.M. VELEZ DE MENDIZABAL: "Biografi zertzeladak" in *Gabonetako Ikuskizuna (Acto para la Nochebuena)*, 1983, Diputación Foral de Alava, 231. or.

(2) R.M. AZKUE: "Gabon Gaberako Ikuskizuna", *Euskaltzale*, 1 (1987), 402-405. or.; 412-415. or.

Gaur, zorionez, eta *Laxaga*-ri esker (Jose Maria San Sebastiani esker), honen begi argiari, miaketari eta zorteari esker, eskuartean dugu Barrutiaren jatorrizko testua, edizio facsimilean argitaratua (3). Honek hutsegite guztiak erabat zuzentzeko modurik ematen ez badigu ere —beti egongo dira ilundurak eta zalantzak—, laguntasun betea eskaintzen digu J.C. Guerraren kopiako hutsegiteak ezezik, geroko erabiltzaileek egin eta sartutako hutsegite berriak ere zuzentzeko, *Laxaga* berarenak barne. Dena dela, hutsegiteak zuzendu errazak direla esan behar eta agian, ez hain garrantzitsuak literaturaren aldetik begiratuta behintzat.

2. ANTZERKIAREN BARNE-EGITURA

Barrutiaren antzerki hau eszenetan banatu izan da. Arestik 19 (4) zati marikatzen dituelarik, eta J. Kortazarrek 17 eszena (5), pertsonaia berria taularatzten denean eszena berria hasten dela kontuan hartuz. Guk, argitasunaren amorez eta egituraren alderdi zabalak gogoan edukiz, hiru parte bereizten ditugu, nahiko desberdinak, gaurko aurkezpen honetan.

2.1. **Lehenengoa:** Jesusen Haurtzaroko Ebanjelioa, pasarte eszenifikatuetan antzerki erara jendaurretatua. Irrizko bi agerraldi tartekatzen dira: bat, oinarri hartuz Ebanjelioan Zesaren tributua pagatzea aipatzen denean, irri egi-ten zaio Arrasateko agindu bati, zeinetan behartzen baita mutilek dantza egi-teagatik dirua pagatzea; eta bestea, Belengo ostatu-eskearen aipamenaz baliatuz, nagusi-morroien arteko eztabaida topiko, barregarria tartekatzen da (6).

2.2. **Bigarrena:** Hau ere teatro-eredu jakinei atxikia, Graziosok kudeatua. Pertsonaia honek komikotasuna agertzen du, bai deabruen tratamantuan, bai senar-emazteen tobera modukoan, bai artzainei Graziosok bertsoak jartzekoan: Kontrastean jartzen ditu artzainek, aingerua agertu zitzaizenean, esandako hitzak, eta Graziosok beretzat artzainak egiaz zer ziren adierazten duenean (7).

2.3. **Hirugarrena:** Maria, Jose eta artzaien gurtza eta eskaintzen agertzea, pietatea eta tradizioa azalertzatzen direla. Hirugarren parte honetan, sentipen ohikoenen haritik, aurkezten dira eguberritako kantu generoen zenbait eredu nagusi, hala nola kantika liturgikoak, koplak, bilantzikoak, gorazarreak eta

(3) LATXAGA: *Acto para la noche buena*, 1983, Lopez-Mendizabal, Tolosa.

(4) G. ARESTI: "Pedro I. de Barrutia. Mondragoeko escribauaren GABONETAKO IKUSKIZUNA euskeraz eskribidutako lelengo teatruzko lana", *Euskera*, 5 (1960), 273-291. or.

(5) Jon KORTAZAR: "Literatur analisisa", in *Gabonetako Ikuskizuna (Acto para la Noche buena)*, 1983, Diputación Foral de Alava, 135. or.

(6) LATXAGA: *Ibid.*, 15-17 or.; eta 19-23. or.

(7) *Id.*, *ibid.*, 23-43. or.

kontaktak (8). Jesusen jaiotzako festari herriak emaniko erantzuna ispilatzen da bertan.

3. METRIKA ALDERDIAK

Barrutia jaio zeneko hirugarren mendemugan (1682-1982), Arabako Diputazioak aramaioarrari eskainitako elkarlanean, egokitu zitzaidan autorearen metrikaz jardun beharra. Horrelatsu ziren nire orduko ondorioak, estrofei buruzko zehazketa deskriptiboetan atereak.

3.1. **Polimetria nabaria:** Azpimarragarria zen moldeen ugaritasuna, sei estrofa-mota desberdin bereizi genituelarik, errenko emanak eta gehiago ere bai noiz edo behin, oin hautsien modura, tartekatuak. Eredu anitzen zale agertzen zaigu Barrutia eta monotoniaren etsai.

3.2. **Bertso-lerro gutxiko estrofak:** Eredu motxen aldeko joera, bikoak, lauakoak, koplak eta koplak direlarik gailentzen direnak, kontapoesiaren —baladen eta erromantzeen— ildotik. Gehiago oraindik, ditzolarien eta zirtolarien teknikara jotzen du eszena komikoetan, atsotitzen, erantzun zorrotzen, esaldi errimatuen haritik. Azkarra eta arina, asperduraren etsai, egitura metriko aberatsak sortzeko dohaia du aramaioarrak.

3.3. **Modulu bakoitzak herri giro jakina dakar gogora:** Koplak, Eguberritako auzoen arteko diosala; marijesiak, Eguberritako prestatzeko errondagi-roiak, gaiak eta egituraz konnotazio jakinak ezartzen dituenak; billantzikoak, horrelako kantuetan ezin-utzizko gai pintoreskoen aipamen xumea; noel antzekoak, Eguberritako kantika liturgikoekin lotzen direnak. Eredu bakoitzak dakar ohitura eta giro jakinen oroitzapena, kantuek bizten eta sustatzen dutena.

3.4. **Pertsonaia jakinarentzat neurri jakina:** Badira estrofa-moldeak pertsonaia sakratuei loturik datozenak; polimetria, aldiz, pertsonaia komikoen ahotan jarria erabiltzen da; komikotasuna azpimarratzen dute lauko nagusian neurkera desberdinak tartekatzen direnean; ditzolarien sakeak ere komikotasunaren haritik doaz. Bada modulurik Mariaren eta Joserren ahotan bakarrik, eta behin, agertzen denik.

3.5. **Hausturak noiznahi sartzeko joera:** Oso gogokoa du esatera moztzeko tartekatzea: erdarakadak, galdera motzak, ai-hotsak, izen propioak, esklamazioak. Antzerkiaren bizitasuna du helburu Barrutiak, haustura horietan guztietan; eta erakusten digu nolako askatasuna duen idazle den aldetik (9).

(8) Id., *ibid.*, 45-57. or.

(9) J.M. LEKUONA: "Barrutiaren metrikaz" in *Gabonetako Ikuskizuna (Acto para la Nochebuena)*, 1983, Diputación Foral de Alava, 222-224. or.

4. DRAMATIS PERSONAE

Alderdi hau oso zehatz, bizi eta aberats ematen digu Arestik, antzerkian matizatutako pertsonaien karakterea eta arima azalduz. Bi eratako pertsonaiak datoz: sakratuak eta ez-sakratuak, bigarren hauetan ikuspegi bat aurkezten delarik, oso zehatza ez dirudiena eta iritzi irristakorrek sortu dituen literatur azterlarien artean.

4.1. **Arestiren iritzia:** Aingeruak, *Gloria in excelsis* kantatutakoan, berebiziko zirarra sortzen du artzainengan, hauek beren iritzia damatelarik Aingeruari buruz. Egia da utopikoki dakusatela zeruko mandataria; baina Barre-eragileak ikusarazten du, bertsoak jarritz, bata dela lilurapean diotena antzerkian eta bestea artzainen errealitate pertsonala, eguneroko bizitzan.

Baina errealitate hau ez da historikoa, literaturazkoa baizik. Arestik esango digu Txarles Barre-eragile koplariak, “bertsoak etaraten deutsez pastoreeri, baña ez Belengo pastoreeri, ezpada arein erropak jantzi dituezan euskaldun gizoneri”... “Barregarriarentzako zati onetan, pastoreak ez tiraz pastore, ezpada egun gustietako lagun Mondrautarrak” ... “Sermonadore barriorri egon naizaco begira. Ori da Peru...” (10) Baina ez dirudite pertsonaia errealak direnik, fikziozkoak baizik. Ez dugu ahaztu behar, Barreragileak koplak tartekatzen dituela, behar bada ezagunak zirelako:

- “Arichavalcho gurea
zezen toreadorea
penitenzia eguiteori
eztoc ynsaur salsea” (11).
- “Beisteguico Gabriel
Cañaberan Cascavel
Lindo mozo despachazeco
de vino blanco unpichel” (12).

Gero, albo-herrietako kontu zelebrea aipatzen dira: “Oñatico Peru Jaincoen mutila /”; “Durangon errementari, pergaminoa bustita guero eracusia suari”, “gorputza nativitate subila” (13). Eta lehenago, Barre-eragileaz, “audoc mutil balz Vergaraco danzari koplaria” (14). Bai koplak eta bai albo-herrietako aipamenak, badirudi badutela *vis comica*-rik aski efektu komikoak entzuleen artean sortzeko.

4.2. **Ibon Sarasolaren lehengo iritzia:** Lehen aldi batean uste du “hausten dela aktorea-pertsonaiaren bitasuna, teatroaren eta errealitatearen arazoa Pi-

(10) G. ARESTI: *Ibid.*, 144. or.

(11) LATXAGA: *Ibid.*, 39. or.

(12) *Id.*, *ibid.*, 39. or.

(13) *Id.*, *ibid.*, 41. or.

(14) *Id.*, *ibid.*, 31. or.

randellok bezala planteiatuz”, eta “Barrutia teatro modernoaren aintzindari dela, eta bere antzerkiak *bizi eta antzestu* problematika aurreratzen duela”. Gero, asko erlatibizatzen du iritzi hori, gauza hauek ez dituela hain garbi ikusten esanez. “Iritzi guztiak funtsik gabeak lirateke, harik eta Barrutia aurreragoko europear herri teatroaren kontestuan sakonki aztertzen ez den arte” (15).

Europako teatroari bere balioa emanez, iruditzen zaigu ahozketasunak erakusten diguna ere kontuan hartzekoa dela; eta beste ikuspegiak baino lehenago ere bai, eskuera daukagulako, hurbileko informazioa delako. Horrelako komikagintzak memoria kolektibotatik hartzen du bere indarra, bere *vis comica*. Eta XVIII. mendean, klixe bihurturik zeuden irri eginarazteko moldeak: pertsonaiei buruzko koplak (hemen *Arichavalcho* eta *Beistegiko Gabrieli* erantsiak); albo-herrietakoei erantsiriko gertaera barregarriak, Oñati, Durango eta Bergarari; eta gero Barrutiak aipaturiko hiperboleak, erdal atsotitzak, konparaketak, ardozale izatea, jan-edanen aipamenak, giza itxura txarreko akats eta okerrak, burlak: horiek dira nahiko irri-egingarri, fikziozko sormenetik datozenak, eta, memoria kolektiboa darabilten heinean, antzerkiaren hezurdura direnak, eta ez hainbeste aktoreen pertsona errealak eta antzerkiko pertsonaiek erakutsiriko kontrasteak. Hau kontuan izanik, uste dugu ez dagoela Europako teatro moderno aipatu beharrik, eta gutxiago antzindaritzea Barrutiari opa beharrik, esplikazio hurbilagoak eta koherenteagoak daudelarik. Fikziozko klixeak, memoria kolektiboan gordeak, dira herri literaturaren oinarri, eta antzerki komikoaren euskarri, eskuarki bederenik.

5. BARRUTIAREN DRAMATIKAZ

“*Gabonetako Ikuskizuna* neo-klasizismoaren arau dramatikoetatik beste muturrean legoke”, J.M. Lasagabasterren ustez. Ez dira gordetzen hiru unitateak, lekua, denbora eta ekintzarena; nahasian datoz antzerkiaren genero desberdinak (drama eta teatro komikoa); agertzen da Barre-eragilearen (Graciosoren) figura, teatro neo-klasikoak baztertu zuena; egiazkotasun historikoa ez da kontuan hartzen, batera antzesten direlarik Ebanjelioan kontaturikoa eta Arrasaten XVIII. mendean gertatutakoak.

Antzerkiaren freskotasunak modernotasun aire bat damaio idazlanari. Erabat librea eta xumea delako, sintonia haundiagoa du gaurko antzerkiarekin, beste berriagoko euskal antzerki askok baino.

Barrutiaren antzerkia, bestalde, zail da esplikatzeko gutxieneko tradizio bat eduki gabe, gutxieneko antzerki kontestu bat izan gabe. Hor dago erdal tradizioa, J. Kortazarrek eta J. Lakarrak sakon eta zabal aztertu dutena (16). Eta

(15) J.M. LASAGABASTER: *La literatura vasca entre 1700 y 1876*, “Noveno Congreso de Estudios Vascos”, 1983, Bilbo, 269. or. eta 52. oharra.

(16) J. LAKARRA: *Ibid.*, 17-58. or.; eta Jon Kortazar, *ibid.*, 156-160. or.

euskal munduan ere Barrutia ez da bakarra, gaurko mintzaldiok eta berarizko ikaskuntzek erakusten digutenez (17). Gainera, Barrutiak, bere obra aztertzetik atera daitekenez, ezagutzen zuen tradizio edo teatrozko kontestu hori; berorietan, tradizio eta kontestuan, argibideak izan zituen, eta hauetaz baliatu zen bere antzerkigintzan. Hori bai, J.M. Lasagabasterrek zehazten digunez, “testu jakinak baino gehiago antzerki-emankizunak izango lirateke, oso kodifikaturiko testuak, genero dramatiko ezagutuen oinarritzko motiboen araberakoak” (18). Eguberria ospatzeko teatroa ere jaikizun ederra zen, tradizio oparoa zuena gurean. Barrutiak horrelako antzerki-mota asko ikusiko zituen; ez beti teatro ospetsua, baizik antzerki apala ere bai. Eguberrietako festen ospakizunari eskaini zion bere lana; “euskaraz ez da idatzi gauza baliosgorik”, Arestik esan zueñez (19).

AZKENA

Barrutia jaio zeneko hirugarren mendemuga ospatu zenean, *Gabonetako Ikuskizuna*-ren “argitalpen kritikoa, itzulpena eta zenbait ikerlan” burutu ziren. Lehenagokoak ziren Arestiren lanak. Geroztik, eskuizkribua agertu zenean, *Laxaga*-k eskaini zion, besteak beste, *Análisis del teatro de Barrutia*, eskuizkribuarekin batera argitaratu zena. Urte berean, J.M. Lasagabasterren aipamena, Barrutiaren obra bere ponentzian aurkeztuz (*La literatura vasca entre 1700 y 1876*), eta honela zehaztuz: “Euskal teatroa, mediebalismoaren, populismoaren eta modernitatearen artean”. Uste dugu gauza eder asko esan dela *Acto para la Nochebuena* obrari buruz. Gaurko lana zen, euskarazko herri teatroaren esparruan Barrutia ere kokatzea eta kontestu horretan jartzea, tradizio bizi eta zabala duelako atzean. Bidezkoa zen horrelako bereizkuntza egitea Aramaioko euskal antzerkigileari gure kontestu honetan.

(17) Ikus programazioko mintzaldiak, batez ere Peñafloidako Kondeari eta J.A. Gandarari dagozkienak.

(18) J.M. LASAGABASTER: *Ibid.*

(19) G. ARESTI: *Ibid.*, 140. or.